

Könyvtárpedagógia – a gyakorlatban és képzésként

Napjainkra jelentős változások mentek végbe mind az oktatási, mind a könyvtári gyakorlatban. Egyre több információt kell átadni a diákoknak egyre kevesebb idő alatt, ami a tanítási folyamatokról az önálló ismeretszerzési módszerek megismertetésére helyezte a hangsúlyt. A könyvtárpedagógia, s az ezzel együtt megjelent új feladatok nagymértékben befolyásolták az iskolai könyvtárak szerepét és a könyvtárostánárokkal szembeni elvárásokat. Ezt az új szerepvállalást próbálja megkönnyíteni egyrészt a szakirodalom, amely rendkívül hasznos útmutatást nyújt az iskolai könyvtárosok és más szakmabeliek számára is, valamint a nemrég akkreditált könyvtárpedagógia-tanár mesterszak is, amely éppen azokat az ismereteket igyekszik pótolni, amelyek a hagyományos könyvtárosképzésnek nem alapkövetelményei.

1. Bevezetés

Az utóbbi években nagy változások mentek végbe az oktatási és könyvtári gyakorlatban, ami egyes képzéseknek is új irányt szabott. A tantermek falai közül újfajta felfogás indult útjára, amit részben az alkalmazható, gyakorlati tudás iránti igények, részben az internet, valamint az azzal együtt bekövetkező információ-robbanás idézett elő. A változásban leginkább érintett középiskolai rétegnek új módszereket, technikákat kell elsajátítaniuk ahhoz, hogy lépést tudjanak tartani a növekvő társadalmi követelményekkel. A tanórák már nem képesek biztosítani a diákok számára szükséges tudományterületek ismereteinek megfelelő mélységű átadását. Éppen ezért a tanításról egyre inkább a tanulásra, az önálló ismeretszerzésre helyeződik a hangsúly. Elsődleges céllá az ismeretszerzés lépéseinek elsajátíttatása, hatékonyságának növelése vált.

A változás nemcsak a diákokat, pedagógusokat, hanem az iskolákat is új felismerésekre kényszerítette. Ezek közül az egyik legfontosabb az önálló ismeretszerzést lehetővé tevő könyvtár, továbbá az ehhez szükséges módszerek átadásában oroszlánrészt vállaló könyvtáros szerepének egyre hangsúlyosabbá válása. Az új tendenciák szükségessé tették a könyvtári munkafolyamatok átszervezését, a könyvtárosok feladatainak kiszélesítését. Emellett az intézmény oktatási folyamatának sokkal erőteljesebb részévé vált a könyvtárhasználat, a dokumentumismeret és az iskola és könyvtár közötti együttműködés is.

Összefoglalva: az oktatási és könyvtári gyakorlat új, közös pályára kényszerült. A gyakorlatban bekövetkezett változásoktól már csak néhány lépés vezetett ennek tudatos felismeréséig, s ennek a felismerésnek a képzésben való formálisabb megvalósulásáig. Ezek közül, túl a könyvtárhasználati órák beépítésén, a könyvtárismeret érettségi tételekben való képviselésén, legnagyobb jelentősége a könyvtárpedagógia képzésként való megjelenésének volt. S hogy miért? A tanulmány erre igyekszik választ adni olyan egyéb fontos kérdések mellett, mint a Mit is jelent tulajdonképpen a könyvtárpedagógia? Mit nyújt a nemrég útjára indult könyvtárpedagógia-tanár képzés? S mindez hogyan hat a bekövetkezett oktatási, könyvtári változásokra?

2. A könyvtárpedagógia

2.1. Fogalmi meghatározás

A könyvtárpedagógia a bevezetésben tárgyalt gyakorlati változásokra és igényekre megoldást kínáló tudományterület. Fogalma jelenleg még rendkívül kiforratlan, képlékeny, amit mi sem tükröz jobban, mint az a számtalan meghatározás, amelyekkel a téma iránt érdeklődő találkozhat.

A korábbi meghatározások és a XXI. századi tendenciák figyelembevételével az alábbi módon fogalmazhatnánk meg a könyvtárpedagógia lényegét: a könyvtárpedagógia sajátos pedagógiai kérdésekkel foglalkozó önálló interdiszciplináris terület, amely folyamatosan megújuló pedagógiai eszközök segítségével, a könyvtár alapvető célkitűzéseit figyelembe véve (Ugrin, 2000) igyekszik az önálló tanulást, ismeretszerzést támogatni, ezzel kielégítve a megváltozott információs szükségletekkel rendelkező társadalom igényeit, és megteremtve az információtárak, információs adatbázisok minél hatékonyabb használatának lehetőségét.

2.2. A könyvtárpedagógia jelentősége, határterületei és azoktól való elkülönítése

A könyvtárpedagógia a könyvtártudomány részeként szoros összefüggésben van egyebek közt az olvasáspedagógiával, az olvasásszociológiával, az olvasáslélektannal, a könyvtárhasználattal, és a használóképzéssel. Ezek közül elsősorban az olvasáspedagógiát tartom fontosnak megemlíteni, lévén ez a könyvtárpedagógia talán legközelebbi határterülete. Az olvasáspedagógia az olvasás tanításával, fejlesztésével foglalkozó tudományterület, amelynek a könyvtárpedagógia egyrészt szűkítése, másrészt bővítése is. Szűkebb annál, amennyiben feltételezi a könyvtárhoz kapcsolódó olvasáspedagógiai tevékenységek meglétét, de az olvasás tanítása nem tartozik feladataihoz; ugyanakkor bővebb is, hiszen hatáskörébe tartozik a könyvtárhasználat és a könyvtári eszközökkel történő információkeresés megtanítása, amely viszont nem része az olvasáspedagógiának (Nagy-Katsányi, 2002).

A könyvtárhasználat oktatásakor a foglalkozások egyik célja az olvasók megismertetése a könyvtárral, a helyes, hatékony könyvtárhasználat megtanítása. Ez alatt főként a könyvtártudomány alapvető fogalmainak, a könyvtárak elrendezésének, a dokumentumismeretnek, a katalógusok használatának megtanítását értjük. A használóképzés ennél egy kicsit bővebb, hiszen itt már a könyvtár kereteit átlépő ismeretek oktatásáról is beszélhetünk, vagyis ez a fajta képzés kevésbé könyvtárspecifikus információszerzéssel foglalkozik. Egyesek szerint a könyvtárhasználati ismeretek oktatása tulajdonképpen a használóképzés része (Kovács, 2004).

A másik határterület az olvasásszociológia, amely az írásbeliséggel, az olvasással kapcsolatos társadalmi viszonyokat vizsgálja: kik, mit, milyen indíttatásból olvasnak, az olvasott műnek milyen hatása van a személyiségre stb. Emellett az olvasási, könyvtárhasználati szokásokat is vizsgálja (Gereben, 2002).

Mivel a könyvtárpedagógia hosszú távú céljai közé tartozik a személyiség fejlesztése, a könyv- és könyvtárhasználattal összefüggő igények kialakítása, az önművelés és az önképzés is (Dömsödy, 2003), így a könyvtárpedagógiának szoros kapcsolatban kell állni a pedagógián túl a pszichológiával és a szociológiával is.

A könyvtárpedagógiai célok megvalósulásában mindezek mellett elengedhetetlen szerepük van az iskolai könyvtáraknak is, így mindenképpen fontos megemlíteni a velük szemben támasztható követelményeket és az azoknak való megfelelésüket.

3. Az iskolai könyvtár

3.1. Az iskolai könyvtárral szembeni követelmények

Az iskolai könyvtárak jelentősége a nyugati országokban már a II. világháború utáni években jelentősen megnőtt, a hazai szemlélet azonban csak az 1970-es években kezdett közeledni a fejlett országok kultúrpolitikai felfogásához (Mészáros, 1997). Igazi előrelépések csak később, a '90-es években történtek (Bondor, 2007). A napjainkban már sokkal inkább tudásközpontnak, médiatárnak nevezett iskolai könyvtárak megnövekedett szerepét bizonyítja az a számos felmérés is, melyeket az utóbbi évtizedben végeztek az iskolai könyvtárak felmérése céljából, fejlesztésük támogatása érdekében:

- 2001/2002-es tanév: az OKI Program és Tantervfejlesztési Központ projektjének keretében 1200 intézményt, annak könyvtárait vizsgálták meg, hogy ezzel felmérjék az iskolai könyvtárak méretét, személyi ellátottságát, a könyvtáros képesítéseit, a könyvtárhasználati ismeretek oktatását stb. (Varga, 2004).
- 2004-ben a NKÖM irányításával szakfelügyeleti, részben pedig szakmai ellenőrzés indult el, amelyre 2004-ben, 2006-ban, 2007-ben és 2008-ban is sor került (Dömsödy, 2008).

- Mindezek mellett további vizsgálatok folytak a könyvtári minőségről, a települési, egyházi és felekezeti, valamint a felsőoktatási könyvtárakról is.

Tanulmányomban a felsoroltak közül leginkább a szakfelügyeleti vizsgálatokra helyezem a hangsúlyt, azon belül is a legfontosabb tényezőkre. Nem térek ki a jogszabályokat, könyvtári dokumentumokat, azok ellenőrzését érintő eredményekre, hiszen ezek csak közvetetten befolyásolják az iskolákban folyó tanítási-tanulási folyamatok színvonalát; sokkal inkább azokat a tényezőket emelem ki, amelyek gyakorlati szempontból szolgálnak valóban hasznos információkkal.

A szakfelügyeleti vizsgálatok eredményeinek ismertetését követően megkísérlem egy olyan szempontrendszer felépítését, amely a jogi szabályozás követelményeinek való megfelelésen túlmutatva olyan területek feltérképezését is lehetővé teszi, amelyekről eddig ritkán esett szó. Ez alatt azokat a könyvtár-pedagógiai célokat és a hozzájuk kapcsolódó elvárásokat értem, amelyek valóban elengedhetetlen részét képezik az önálló ismeretszerzés folyamatának, így az ideális iskolai könyvtár tevékenységének is.

Távolabbi céljaim között szerepel egy, a fent említett szempontrendszeren alapuló, speciális, kifejezetten a debreceni középiskolákat érintő vizsgálat, amely egyrészt a könyvtárosok és pedagógusok számára jelentene hasznos helyzetképet, állapotfelmérést, másrészt a kapott eredményeket felhasználhatnánk a Debreceni Egyetem keretein belül folyó könyvtáros- és könyvtárpedagógiai képzésben.

3.2. A szakfelügyeleti vizsgálatok eredményei

Amint arról korábban is szó esett, a NKÖM irányításával, támogatásával 2004-ben, hosszas előkészületek után kezdetét vette egy több éven át tartó szakfelügyeleti vizsgálat, amelynek célja az iskolai (általános iskola, kollégium, szakiskola, szakközépiskola, gimnázium) könyvtárak vizsgálata volt a jogszabályok, szakmai követelmények betartására, a központi támogatások felhasználására, a könyvtári állomány gyarapítására, védelmére, ellenőrzésére, a technikai felszereltségére helyezve a hangsúlyt (Dömsödy, 2008).

A szakfelügyeleti vizsgálatok több alkalommal is szakmai ellenőrzéssel együtt folytak, ami egyedülállóan komplex vizsgálatot tett lehetővé. A következőkben ennek néhány gyakorlati szempontú eredményét mutatom be.

A könyvtárakban leggyakrabban egy főállású könyvtárost alkalmaznak, de van példa félállásúra, illetve több könyvtáros alkalmazására is. A 2004-es évben átlagosan 1,064 fő (Celler–Csik, 2005), 2006-ban 1,3 fő (Balogh, 2006), 2007-ben 1,04 fő állt alkalmazásban (Balogh–Dömsödy, 2008).

A nyitvatartási idő 2004-ben a kötelező 22 óra/hét helyett átlag 20,35 (Celler–Csik, 2005), 2007-ben 23 óra volt (Balogh–Dömsödy, 2008); 2006-ban pedig összesen 3 könyvtári alkalmazott nem tartotta be a jogilag szabályozott előírásokat (Balogh, 2006).

Az állományadatok számszerűleg már 2004-ben is pozitív képet mutattak, mivel csupán két könyvtár maradt az MKM-ben meghatározott minimum alatt (*Celler–Csik*, 2005), és ez később sem romlott. Az állomány 2004-es 14 127-es átlaga (i. m. 2005) 2007-re 21 000 példányra nőtt (*Balogh–Dömsödy*, 2008). Szintén jó eredménynek mondható az évi 800 példányos gyarapodás, amelynek az apasztáshoz viszonyított aránya 1,4:1 (i. m. 2008), azaz szintén pozitív tendenciát mutat. Negatívumként könyvelhető el azonban az állományok „tankönyvesedése”, a szépirodalom fokozatos kiszorulása.

Sajnálatos, hogy a gépi feldolgozás napjainkig igen elmaradott, hiszen az integrált könyvtári rendszerek alkalmazásának egyre gyakoribbá válása ellenére a feldolgozás maga rendkívül lassan folyik. Még 2007-ben is a könyvtárak több mint 50%-a cédulakatalógust is használt a gépi katalogizálás mellett (i. m. 2008). A csak cédulakatalógust használó könyvtárak száma azonban örvendetesen csökkent.

Ami a könyvtárak illetve a foglalkoztatások területét illeti, 2004-ben minden típusban (általános iskola, kollégium stb.) akadt kifogásolnivaló. Ezzel szemben a 2007-es évben már a könyvtárak 78%-a alkalmas volt több mint 20 fős tanuló-csoportok foglalkozásainak megtartására (i. m. 2008).

A technikai felszereltség továbbra is szegényes, mivel a vizsgált intézmények 42%-ában még 2007-ben sem volt olvasói számítógép, annak ellenére, hogy átlagosan 2 számítógép esett egy könyvtárra. Mindemellett a számítógépeknek csupán 80%-a rendelkezett internet-hozzáféréssel. Az egyéb technikai felszerelések aránya sem tűnik magasnak (i. m. 2008).

A könyvtári rendszerhez, a szakmai egyesületekhez való tartozás előnyeit szintén kevés könyvtáros használta ki – sokkal inkább a továbbképzéseket, szakmai rendezvényeket, tapasztalatcseréket részesítették előnyben az ODR-ben való aktív részvétellel szemben (i. m. 2008).

Mindezek után – felhasználva ezen eredmények tanulságait, figyelembe véve a jelenleg hangsúlyos könyvtár-pedagógiai területeket – az alábbi szempontokat javaslom a speciálisabb, nem csupán a jogi szabályozás ellenőrzésére koncentrálnó vizsgálatokhoz:

- könyvtári személyzet, annak végzettsége;
- nyitvatartási idő;
- állományadatok (beszerzések összetétel, CD/DVD állomány);
- állományellenőrzés;
- könyvtárhasználat;
- statisztikák készítése a fejlesztések érdekében;
- számítógépek száma;
- internet-hozzáférés;
- adatbázisok és használatuk;
- oktatóprogramok és használatuk;

- online tájékoztató eszközök használata;
- könyvtári weblap;
- online katalógus;
- oktatási segédletek;
- tehetséggondozás, rendezvények;
- együttműködés (könyvtárosokkal, pedagógusokkal, diákokkal).

E javasolt szempontrendszer alapján kellően mély bepillantást nyerhetnénk az iskolai könyvtárak könyvtár-pedagógiai szemléletébe, ezzel együtt az önálló ismeretszerzési módszerek elsajátíthatóságának lehetőségébe. Ugyanakkor ez a szempontrendszer rendkívül hasznos viszonyítási pontot jelenthetne a könyvtár-pedagógusok képzését illetően is.

4. Könyvtárpedagógiai képzés

A felsőoktatás és a könyvtáros szakma életében egyedülálló jelentőséggel bír a közelmúltban újtára indult könyvtárpedagógia-tanár mesterszak, amely a korábban vázolt új feladatokra, problémákra kínál megoldást. A Debreceni Egyetem PhD-hallgatójaként írásomban kifejezetten az egyetemünkön folyó képzésről nyújtok rövid összefoglalást.

A Könyvtárinformatikai Tanszék keretein belül 2008-ban indult először a már régóta várt könyvtárpedagógia-tanár MA, amely elsősorban olyan hallgatókat vár, akik korábban egyetemi vagy főiskolai tanári diplomát szereztek, vagy tanárképes alapképzési szakon végeztek, és emellett informatikus-könyvtáros diplomával is rendelkeznek, illetve elvégeztek egy 50 kredités informatikus-könyvtáros minor szakot (Boda, 2008). Ezek a bemeneti követelmények biztosítják, hogy a később könyvtárostánárként elhelyezkedők minden szükséges könyvtári, pedagógiai és informatikai ismerettel rendelkezzenek. Diákjaink alapos és mély tudásra tehetnek szert könyvtár- és bibliográfiai adatfeldolgozás, tájékoztatás, információkereső nyelvek stb. témakörökben, ezzel megalapozva az iskolai könyvtár gondozásához, a dokumentum- és információ-szolgáltatásához, a szakirodalmi információ megszerzéséhez, szervezéséhez szükséges elméleti és gyakorlati hátteret. A könyvtárpedagógiával, iskolai könyvtárral kapcsolatos, illetve az egyéb informatikai (webtechnológia) tárgyak pedig az önálló (hagyományos és online) ismeretszerzési módszerek elsajátítását, az ahhoz szükséges ismereteket biztosítják.

A könyvtárpedagógia-tanár mesterszak megjelenése a tanulási folyamatokban megfigyelhető változások felismerésének egyik legjelentősebb következménye. A bevezetőben feltett kérdésre, hogy miben rejlik e képzés igazi jelentősége, a választ az oktatási és a könyvtári gyakorlat átalakulásában kell keresni. A fentebb említett változások – a jogi szabályozást nem is említve – nemcsak új tanulá-

si technikák, ismeretszerzési módszerek átadását, oktatási segédletek előállítását, valamint az ehhez szükséges állomány, eszközök, berendezések biztosítását igénylik, hanem az információk logikus felépítését, rendszerezését is. A munkakör, amellyel egy pályakezdő könyvtárostanárnak szembe kell néznie, túl sok újdonságot és „ismeretlen” tartalmaz ahhoz, hogy a feladat speciális módszerek és tudástartalmak ismerete nélkül hatékonyan teljesíthető lenne. A könyvtárpedagógia-tanár mesterszak éppen ezeket biztosítja. Modellt és perspektívát nyújt, ami kiemelkedő jelentőségű, hiszen a XXI. században nemcsak a diákoknak, hanem az őket segítő könyvtárpedagógusoknak is nagy szükségük van szakmailag kellően megalapozott, követésre érdemes jövőképet nyújtó útmutatásra.

IRODALOM

- Bondor Erika (2007): *Iskolai könyvtárak fejlesztése, menedzselése informatikai eszközökkel*. Könyvtárostanárok Egyesülete, Budapest.
- Balogh Mihály (2007): Jelentés az iskolai (kollégiumi) könyvtárakban 2006-ban végzett szakfelügyeleti vizsgálatról. In: *Elektronikus Könyv és Nevelés*. 2007/9. 2. szám. 7–22. [online] <URL: http://www.tanszertar.hu/eken/2007_02/bm_0702.htm> [2010. július 28.]
- Balogh Mihály–Dömsödy Andrea (2008): Jelentés az iskolai (kollégiumi) könyvtárakban 2007-ben végzett szakfelügyeleti vizsgálatról. In: *Elektronikus Könyv és Nevelés*. 2008. 4. szám. [online] <URL: http://www.tanszertar.hu/eken/2008_04/bm_da_0804.htm> [2010. július 28.]
- Boda István Károly (2008): Lehetőségek informatikus könyvtáros diploma szerzésére a Debreceni Egyetem Informatikai Karán. In: *Könyvtári kis híradó* 2008/13. 3. szám. 11.
- Celler Zsuzsanna–Csík Tibor (2005): Az iskolai (kollégiumi) könyvtárakban 2004-ben végzett könyvtári szakfelügyeleti vizsgálat. In: *Elektronikus Könyv és Nevelés*. 2005. 4. szám. [online] <URL: http://www.tanszertar.hu/eken/2005_04/c_cs.htm> [2010. július 28.]
- Dán Krisztina (2002): *Iskolai könyvtári ismeretek*. Könyvtári Intézet, Budapest.
- Dán Krisztina (2004): Az iskolai könyvtárak fejlesztésének stratégiája. In: Emmer Gáborné (szerk.): *Az iskolai könyvtár új modellje a gyakorlatban*. Könyvtárostanárok Egyesülete : Flaccus Kiadó, Budapest. 110–121.
- Dömsödy Andrea (2003): *Könyvtár-pedagógia*. Könyvtárostanárok Egyesülete : Flaccus Kiadó, Budapest.
- Dömsödy Andrea (2008): Az iskolai könyvtári szakfelügyelet 2002–2008 között. In: Richlich Ilona (szerk.): *A könyvtári szakfelügyeletről: tájékoztató a 2002–2008 közötti szakfelügyeleti vizsgálatok eredményeiről*. Könyvtári Intézet, Budapest. 72–84.
- Gereben Ferenc (2002): Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Horváth Tibor, Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 4. kötet: Határterületek. Osiris, Budapest. 17–50.
- Kovács Mária (2004): Használóképzés, avagy a könyvtárhasználati ismeretek oktatása. In: Emmer Gáborné (szerk.): *Az iskolai könyvtár új modellje a gyakorlatban*. Könyvtárostanárok Egyesülete : Flaccus Kiadó, Budapest. 29–36.

- Mészáros István (1997): *Iskolai könyvtárak a magyar neveléstörténetben*. Kráter Műhely Egyesület, Budapest. 5–16.
- Nagy Attila–Katsányi Sándor: Olvasáslélektan és -pedagógia. In: Horváth Tibor–Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 4. kötet: Határterületek. Osiris, Budapest. 51–68.
- Ugrin Gáborné (2000): Könyvtárpedagógia. *Iskolakultúra* 2000/10. 4. szám. 60–69.
- Varga Zsuzsa (2004): Hazai helyzetkép az iskolai könyvtárakról. In: Emmer Gáborné (szerk.): *Az iskolai könyvtár új modellje a gyakorlatban*. Könyvtárostánárok Egyesülete : Flaccus Kiadó, Budapest. 97–109.